

VU Research Portal

Het ene effect is het andere niet. Enkele onderwijskundige observaties bij het debat over 'het civiel effect' van universitaire juridische opleidingen

van Schoonhoven, Renée

published in

Verwant met verband: Ruimte, Recht en Wetenschap
2019

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van Schoonhoven, R. (2019). Het ene effect is het andere niet. Enkele onderwijskundige observaties bij het debat over 'het civiel effect' van universitaire juridische opleidingen. In P. J. Huisman, A. R. Neerhof, & F. J. van Ommeren (Eds.), *Verwant met verband: Ruimte, Recht en Wetenschap: Vriendenbundel voor prof. mr. J. Struiksma* (pp. 69-78). Instituut voor Bouwrecht.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Verwant met verband: Ruimte, Recht en Wetenschap

Vriendenbundel voor prof. mr. J. Struiksma

Onder redactie van:
mr. dr. P.J. (Pim) Huisman
prof. dr. A.R. (Richard) Neerhof
prof. mr. F.J. (Frank) van Ommeren

Eerste druk

's-Gravenhage - 2019

Het ene effect is het andere niet

Enkele onderwijskundige observaties bij het debat over het 'civiel effect' van universitaire juridische opleidingen

Prof. dr. R. (Renée) van Schoonhoven

Juristen en onderwijs: een op het oog wat moeilijke combinatie. Tenminste, zo wordt daar vaak in het onderwijsveld door leraren, pedagogen en onderwijskundigen over gedacht. Het gewroet in wetten en regeltjes, juristen eigen, past immers maar moeizaam bij de bevlogenheid en intrinsieke motivatie die nodig is om aan leerlingen en studenten les te kunnen geven. Met dat beeld voor ogen kwam ik zo'n tien jaar terug binnen bij de rechtenfaculteit. Tot mijn verrassing én grote opluchting bleek dat beeld helemaal niet te kloppen. Want, zo bleek al snel, het onderwijs werd gezien als kernactiviteit van de afdeling. En, zoals alle scholen en opleidingen eigen is, zo waren er binnen de afdeling ook échte onderwijsmensen werkzaam. Bevlogen en intrinsiek gemotiveerd om kennis, vaardigheden en waarden en normen van een vakgebied over te brengen op studenten. Die weliswaar zeer deskundig en hooggeleerd jurist waren, maar toch vooral ook onderwijsmensen in hart en nieren, zoals Jan Struiksma. Uit de boeiende onderwijskundige gesprekken die ik met Jan heb mogen voeren, wil ik in deze bijdrage één thema lichten, namelijk 'het civiel effect' van de juridische opleidingen aan de universiteit. Dan kan hij namelijk ook nalezen en toetsen of ik iets van zijn inzichten en boodschappen heb opgestoken.

1 Inleiding

Wie vanuit een onderwijskundige traditie de wereld van de rechtswetenschappen betreedt, komt vroeg of laat de discussie tegen over 'het civiel effect' van de universitaire juridische opleidingen. Dat debat zal op die persoon in eerste aanleg wat bevreemdend overkomen, aangezien de term civiel effect buiten de rechtswetenschappelijke wereld een ruimere betekenis toekomt dan daarbinnen. Het ene civiel effect is blijkbaar het andere niet. Dat besef kan vervolgens aanleiding geven tot een meer onderwijskundige beschouwing van het debat over het civiel effect van de universitaire juridische opleidingen.

In deze bijdrage zal ik eerst ingaan op het concept civiel effect zoals dat in de onderwijskundige wereld doorgaans wordt gehanteerd (paragraaf 2). Aan de bevoegdheid tot het verlenen van dit civiel effect door scholen en onderwijsinstellingen zijn door de wetgever in de meeste onderwijssectoren programmatische voorwaarden gesteld, die hun verankering vinden in sectorale onderwijswetten (paragraaf 3). Aansluitend ga ik in op het civiel effect zoals dat begrip in de context van de juridische opleidingen wordt gehanteerd

(paragraaf 4). Daaruit vloeit een onderwijskundige duiding voort van het debat over het civiel effect van juridische opleidingen (paragraaf 5). Ik sluit deze bijdrage in paragraaf 6 af met enkele conclusies.

2 Over civiel effect in het onderwijs

Onderwijs geven houdt in dat mensen de maat wordt genomen. Hoe weten we anders of de inhoud hetgeen is onderwezen ook is over gekomen? In onderwijsland gebeurt dat door middel van toetsen, die velerlei vormen kunnen aannemen: repetities, overhoringen, presentaties, opdrachten, simulaties, multiple choice tentamens, enzovoorts. Qua aard en functionaliteit kunnen al deze vormen worden onderscheiden in *summatieve* en *formatieve* toetsen. Onder formatief toetsen verstaan we toetsen ter ondersteuning van het leerproces; het houdt in dat de docent bij de leerlingen of studenten gedurende het onderwijsproces nagaat of en in hoeverre leerstof beklijft en of wellicht bijsturing van de lessen nodig is. Van summatief toetsen is sprake als de docent de uiteindelijke leerprestatie van de leerling of student vastlegt. De cito-eindtoets in het basisonderwijs en de examens in het voortgezet onderwijs zijn bekende voorbeelden van summatief toetsen.

In ons onderwijsbestel sluiten leerlingen en studenten een schoolsoort af met een document dat gebaseerd is op zo'n uiteindelijke summatieve toets, aangeduid als diploma, getuigschrift of certificaat.¹ Een school moet bij het verstrekken van dat document de voorwaarden in acht nemen die daarover zijn opgenomen in de sectorale onderwijswetten, zoals de Wet op het voortgezet onderwijs (WVO), de Wet educatie en beroeps-onderwijs (WEB) en de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW).

Er zijn verschillende gronden aan te voeren voor de legitimiteit van overheidsregulering van deze diplomering.² Ten eerste heeft een diploma een *paspoortfunctie* voor de leerling of student: het verleent hem of haar toegang tot een vervolgonderwijs of tot een bepaalde positie op de arbeidsmarkt. Het diploma vertegenwoordigt een waarde, en verleent de ontvanger daarmee een bepaald recht of bepaalde status. Het is daarmee van belang dat het document op zorgvuldige wijze tot stand komt, en dat dit in gelijke gevallen op gelijke wijze gebeurt. Ten tweede functioneert het stellen van voorwaarden aan de diplomering als *kwaliteitsinstrument*. Alle scholen en instellingen dienen hun leerlijnen en opleidingen naar de voorwaarden in te richten. De voorwaarden formuleren in belangrijke mate het eindpunt (het wát) waarnaar het onderwijs gericht moet worden; waarbij overigens van belang is dat de wijze waarop (het hóe) - op grond van de vrijheid van inrichting die vervat is in artikel 23 van de Grondwet - in sterke mate aan de scholen en instellingen dient te worden overgelaten. In de derde plaats reguleert de

1 In beginsel kan overigens ook het schooladvies van de directeur van de basisschool worden beschouwd als een formele afsluiting van een schoolsoort. Dit schooladvies is echter niet enkel gebaseerd op een summatieve toets maar tevens op het beeld dat de leerkracht en directeur hebben van het ontwikkelproces dat de leerling heeft doorgemaakt (formatief).

2 Gebaseerd op P.W.A. Huisman, S. Philipsen en B.P. Vermeulen, 'Juridische aspecten van toetsing, beoordeling en examinering.' In: M.T.A.B. Laemers (red.), *Juridische aspecten van toetsing, beoordeling en examinering*. NVOR 2018, p. 24-25.

overheid met de voorwaarden *de doorstroom* in het onderwijsbestel; van belang is immers dat leerlingen niet al op jonge leeftijd ‘vast lopen’ in hun onderwijsloopbaan omdat hun diploma niet wordt geaccepteerd door vervolgonderwijs. Dat vraagt dan wel dat het diploma ook door dat vervolgonderwijs van afdoende waarde wordt gevonden, zodat de leerling of student ook toelaatbaar is tot de volgende stap in de leerloopbaan. Overheidsbemoeienis met de diplomering van schoolsoorten in het onderwijsbestel beoogt dus tevens de doorstroom van leerlingen en studenten in het bestel zo soepel mogelijk te laten verlopen.

Verbonden aan deze legitimiteit is voorts het civiel effect van een door de school of onderwijsinstelling afgegeven diploma: het document geeft de leerling of student toegang tot vervolgonderwijs, tot een beroepsgroep of de arbeidsmarkt (individuele waarde) en het schept verwachtingen jegens derden zoals werkgevers (maatschappelijke waarde).³ Het besluit tot diplomering geldt dan ook niet alleen in het openbaar onderwijs, maar ook in het bijzonder onderwijs als een besluit genomen door een college met enig openbaar gezag bekleed zoals bedoeld in artikel 1:1, eerste lid onder b van de Awb (b-orgaan).⁴

3 De regulering van civiel effect in het onderwijs

Alle schoolsoorten in ons bestel voorzien in een formele, summatieve afsluiting en verstrekken op grond daarvan een document - diploma, getuigschrift of certificaat - waaraan enigerlei civiel effect, zoals hiervoor beschreven, is verbonden.

Een volgende vraag is dan: waaruit bestaan de diplomeringvoorwaarden die de wetgever oplegt aan scholen en onderwijsinstellingen? Over wat voor voorschriften hebben we het? Op hoofdlijn kunnen deze worden ingedeeld in voorschriften ten aanzien van (1) de opbouw en afname van de summatieve toets en de normen die gehanteerd dienen te worden bij de zogeheten slaag-/zakbeslissing en (2) de inhoud van de eindtermen waarop wordt getoetst. Het debat over het civiel effect in de juridische wereld ziet vooral op het tweede type, reden waarom ik in het vervolg van deze bijdrage voorschriften van het eerste type laat rusten.

In de meeste onderwijssectoren heeft de wetgever de inhoudelijke eindtermen van de schoolsoort in kwestie in het wettelijk kader verankerd. Zo formuleert ten eerste de Wet op het primair onderwijs (WPO) in artikel 9 voor de basisscholen een aantal kennisgebieden, die voorts zijn uitgewerkt in het Besluit vernieuwde kerndoelen⁵; er zijn in totaal 53 inhoudelijke eindtermen.

3 Ontleend aan Onderwijsraad, *Een diploma van waarde*. Den Haag: Onderwijsraad 2010, p. 19 en P.W.A. Huisman, S. Philipsen en B.P. Vermeulen, ‘Juridische aspecten van toetsing, beoordeling en examinering,’ In: M.T.A.B. Laemers (red.), *Juridische aspecten van toetsing, beoordeling en examinering*. NVOR 2018, p. 91.

4 Zie ook R. van Schoonhoven & P.W.A. Huisman, *Een nadere duiding van de schriftelijke onderwijsovereenkomst en de rechtspositie van de mbo-student*. Amsterdam / Rotterdam: NCOR 2018.

5 *Sib.* 2005, 551.

Ten tweede zijn er voor het voortgezet onderwijs:

- voor de onderbouw: de inhoudelijke domeinen vermeld in artikel 11b van de WVO, nader uitgewerkt in 58 globale kerndoelen in het Besluit kerndoelen onderbouw VO⁶;
- en voor de bovenbouw: de voorschriften uit de WVO ten aanzien van de vakken die in de profielen (havo/vwo) en de leerwegen (vbo en mavo) dienen te worden aangeboden, en de daarop en op artikel 7 van het Eindexamenbesluit WVO gebaseerde examenprogramma's per vak⁷; op basis van deze juridische infrastructuur wordt jaarlijks bepaald welke concrete (deel)onderwerpen in de centrale examens aan de orde zullen zijn.⁸

In de derde plaats stelt de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) voor het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) op grond van artikel 7.2.4 WEB zogeheten kwalificatiedossiers vast; de mbo-instellingen dienen hun opleidingen naar de eindtermen uit deze dossiers in te richten. De dossiers worden opgesteld door de Samenwerkingsorganisatie Beroepsonderwijs Bedrijfsleven (SBB), een organisatie waarin de mbo-instellingen en de sociale partners uit de verschillende branches en sectoren vertegenwoordigd zijn. Daarbij wordt een model gehanteerd dat eveneens door de minister is vastgesteld.^{9 10}

De WHW bevat echter geen voorschriften die, zoals in de andere onderwijssectoren, zien op de inhoudelijke eindtermen waaraan moet zijn voldaan alvorens het getuigschrift kan worden afgegeven (art. 7.11 WHW). Dit volgt uit artikel 1.6 WHW dat stelt dat in het hoger onderwijs sprake is van academische vrijheid; inhoudelijke overheidsbemoediging met het te verzorgen onderwijs zou daarmee in strijd zijn.¹¹ In deze sector wordt met name door middel van de accreditatie- en visitatiesystematiek (Hoofdstuk 5 WHW) en de taken en verantwoordelijkheden van de examencommissie (art. 7.12b WHW) geborgd, en dus niet via nadere inhoudelijke voorschriften van de wetgever, dat de opleidingen van voldoende kwaliteit zijn. Het civiel effect van het getuigschrift hoger onderwijs, in algemene zin gesteld, vindt daarmee zijn grondslag en legitimiteit niet zozeer in een inhoudelijke waarborg van overheidswege maar in professionele zelfregulering van de academische gemeenschap.

4 Het civiel effect van de universitaire rechten-opleiding

Alle opleidingen in ons onderwijsbestel voorzien zoals gezegd in een summatieve afsluiting en een daarop gebaseerd document dat wordt afgegeven door het bevoegd

6 *Stb.* 2006, 316.

7 Regeling examenprogramma's voortgezet onderwijs; *Stcrt.* 2007, 111.

8 Zie www.examenblad.nl voor een indruk van de mate van gedetailleerdheid van de nadere voorschriften.

9 Op basis van artikel 7.2.4 WEB en het Examen- en kwalificatiebesluit beroepsopleidingen WEB, zie voor de betreffende regeling *Stcrt.* 2016, 10123.

10 Voor meer informatie zie <https://www.s-bb.nl/onderwijs/kwalificeren-en-examineren/kwalificatiedossiers>.

11 Zie ook J. Groen, *Academische vrijheid, een juridische verkenning*. Rotterdam 2017.

gezag van de school of instelling. Dat document - diploma, getuigschrift, certificaat - is met zodanige waarborgen omgeven dat van civiel effect sprake is.

Met het civiel effect van het getuigschrift dat wordt versterkt na succesvolle afronding van de universitaire rechtenopleiding wordt echter iets specifiekers bedoeld dan dit brede, algemene civiel effect. Gedoeld wordt dan namelijk op de omstandigheid dat de kwalificatie 'civiel effect' verbonden aan het getuigschrift, nodig is voor de toelating tot opleidingen voor en de beroepsuitoefening als advocaat of rechter. Deze kwalificatie wordt, indien aan de betreffende voorwaarden is voldaan, met het getuigschrift eveneens door de opleiding afgegeven.¹²

De achtergrond van deze kwalificatie is gelegen in onder meer artikel 2 van de Advocatenwet, dat stelt dat enkel als advocaat kunnen worden ingeschreven, zij die beschikken over de bachelor- én mastergraad van een universitaire rechtenopleiding. Uit het op dit artikel gebaseerde Besluit beroepsvereisten advocatuur vloeit vervolgens voort dat het betreffende afsluitende examen - samengevat - ten minste de vakken moet omvatten: privaatrecht, strafrecht en één van de drie vakken staatsrecht, bestuursrecht of belastingrecht. Beide bepalingen hebben als consequentie dat inmiddels de *postinitiële* opleidingen tot advocaat die verbonden zijn aan de advocatenkantoren, enkel kandidaten toelaten die beschikken over de aantekening 'civiel effect' bij hun getuigschrift. De Raad van de rechtspraak hanteert voorts bij de selectie van kandidaten voor de - eveneens *postinitiële* - opleiding tot rechter 'het civiel effect' als criterium.¹³

Om meer inhoudelijke richting aan dít specifieke civiel effect te geven, is er zoals bekend het Convenant inzake civiel effect, editie 2016. Partijen bij het convenant zijn de juridische faculteiten, de Nederlandse Orde van Advocaten, de Raad voor de Rechtspraak en het Openbaar Ministerie. Inhoudelijk geeft het convenant de afspraken weer over (1) de cognitieve eisen waaraan de student-met-verklaring-civiel-effect in het algemeen en per vakgebied aan wordt geacht te voldoen en (2) het minimum aantal studiepunten (EC) dat per leerjaar aan elk van de hoofdvakken door de student-met-getuigschrift is besteed.

Het convenant is vervolgens in de universitaire onderwijspraktijk richtinggevend bij het opstellen van de onderwijs- en examenregeling (OER), meer specifiek: de daarin opgenomen eindtermen en de opbouw van het curriculum, van de juridische opleidingen. Daarmee garanderen de opleidingen dat hun studenten 'het civiel effect' kunnen verkrijgen dat ná de initiële opleiding nodig is voor toekomstige instroom in een *postinitiële* opleiding tot en de uiteindelijke beroepsuitoefening als advocaat of rechter.

Dit specifieke civiel effect van de universitaire juridische opleidingen vindt dus niet zozeer een basis in voorschriften van de wetgever met betrekking tot de inhoud van de opleidingen; hiervoor zagen we immers dat de inhoud van deze opleidingen, gegeven de academische vrijheid, door de professionele gemeenschap zelf wordt bepaald. Het spe-

12 Voor een historische schets: A. Gerritsen-Bosselaar, 'BAMA, toga en civiel effect'. In: *Ars Aequi*, 51 (2002), 9, p. 690-696.

13 Zie <https://www.werkenbijderechtspraak.nl/rechter-of-raadsheer-worden/>; artikel 145 Wet op de rechterlijke organisatie en het daarop gebaseerde Besluit opleiding rechters en officieren van justitie (*Srb.* 2016, 502).

cifieke civiel effect is gebaseerd op een - als privaatrechtelijk te duiden - afspraak tussen de faculteiten en het afnemend beroepenveld betreffende het cognitieve eindniveau van de af te leveren student en een vrij globale aanduiding van het aantal punten dat tijdens de studie aan ‘(hoofd)vakken’ moet zijn besteed. Waarbij dan overigens wat als ‘(hoofd) vak’ moet worden verstaan, weliswaar met naamgevingen enigszins is aangeduid, maar niet is voorzien van een nadere specificatie.

In de praktijk werkt het convenant wel degelijk richtinggevend voor de inhoudelijke inrichting van de opleidingen. Daarbij resteren uiteraard wel de nodige vrijheidsgraden. Immers, niet alleen pedagogisch-didactisch wordt de opleidingen met het convenant veel ruimte gelaten, maar ook ten aanzien van de vakinhoudelijke kant bevat het convenant geen voorschriften. Zeker wanneer vergeleken met de voorschriften waar andere onderwijssectoren mee te maken hebben, komt de rechtenopleidingen - ondanks de ‘aanscherping’ van het convenant in 2016 - dus nog steeds veel ruimte toe bij de inrichting van het onderwijs.¹⁴

5 Een duiding van het debat

Waarom dan toch ‘een debat’ in de juridische wereld over ‘het civiel effect’?

Wat ik uit de verschillende columns, artikelen en blogs¹⁵ opmaak, is dat de discussie in inhoudelijk opzicht gaat over de vraag of (1) *enkel juridische (basis)kennis* volstaat als instroomvereiste in de (opleidingen tot) de togaberoepen en of (2) de universitaire opleidingen niet tevens gericht moeten zijn op het verwerven van *algemene competenties*, zoals analytisch denkvermogen, werkhouding en communicatieve vaardigheden.¹⁶ Zowel de opleidingen als het afnemend beroepenveld mengen zich in dit debat, waarbij niet zelden de term ‘T-shaped lawyer’ valt, blijkbaar het schaap met vijf poten dat aan alle wensen en verlangens voldoet.

Onderwijskundig is het debat in eerste aanleg te beschouwen als een discussie over de generaliteit dan wel specificiteit van de kennisoverdracht en over de vraag of niet tevens ook competenties van belang zijn in de opleiding. Dit debat wordt met enige regelmaat ook in andere onderwijssectoren gevoerd, zoals in het middelbaar beroepsonderwijs (mbo). In het mbo leidde de discussie vanaf de eeuwwisseling tot in eerste aanleg een afscheid van kennisgerelateerde eindtermen en de introductie van het zogeheten competentiegericht beroepsonderwijs; daarop volgde een hausse aan kritiek op het mbo omdat ‘kennis er blijkbaar niet meer toe deed’ en algemene vakken zoals Nederlands werden verwaarloosd. Er ontstond een felle paradigmastrijd tussen enerzijds

14 Zie ook A.F.M. Dorresteyn & R.C.H. van Otterloo, ‘Bachelor-masterstructuur en toegang tot juridische beroepen: de stand van zaken’. In: *Ars Aequi*, 55 (2006), 5, p. 389-393.

15 Zie onder meer: M.T.A.B. Laemers, ‘Het convenant civiel effect 2016: leidt meer uniformiteit tot meer academische kwaliteit?’ In: *Ars Aequi*, februari 2017, p. 155-161. E. Mak, *The T-shaped Lawyer and Beyond: rethinking legal professionalism and legal education for contemporary societies* (oratie). Utrecht: Universiteit Utrecht 2017. L. van Wees, ‘T-, TT- of TTT-shaped juristen?’ In: *Recht.nl*, 2016. J. Maassen, ‘Advocaten van de toekomst: liever π dan T-shaped?’ In: *Advocatie.nl*, 2014. J. Roetbroek, ‘Jonge Balie Congres: ‘De T-shaped advocaat een hype? Dat is een status quo bias’ In: *Advocatie.nl*, 2015. H. Mesters, ‘T-shaped lawyer: kennis is macht, empathie is meer?’ In: *Insights abnamro.nl*, 2015.

16 T. Hol, ‘Civiel effect ter discussie?’ In: *Ars Aequi*, juni 2018, p. 548-551.

‘de pedagogen’ uit de scholen en ‘de vaklieden’ uit de beroepspraktijk; uiteindelijk werd na tien jaar de strijd beslecht met een nieuw, door de minister vastgesteld ‘model’ voor de kwalificatiedossiers. In dat model worden nu de algemene competenties - 27 in getal - gebruikt als rubrieken waarbinnen de kenniscomponent van de opleidingen (generiek of specifiek) een plaats kan krijgen. Hiermee is overigens niet gezegd dat deze discussie is gestopt, want inmiddels lijkt het er op dat de ‘21 first century skills’ ook een wezenlijk onderdeel moeten gaan uitmaken van het model.

Een debat over wat in opleidingen moet prevaleren, ‘kennis’ en/of ‘competenties’, is kortom niet zo bijzonder. Wat het debat in de juridische wereld over het civiel effect wel interessant maakt, ook voor onderwijskundigen, is dat het eveneens - zij het impliciet - gaat over de zeggenschap van de schakels in de opleidingsketen van jongvolwassenen tot professionele beroepsbeoefenaren in de juridische wereld.

Aan de ene kant hebben we te maken met de faculteiten, die gaan over de inrichting van de initiële opleidingen en zich daarbij baseren op de waarden binnen de universitaire professionele gemeenschap. Aan de andere kant is er het afnemend beroepenveld, dat logischerwijze zeggenschap heeft over de inrichting van hun post-initiële opleidingstrajecten. Daartussenin staat als conventie, afspraak, ‘het convenant’, waarmee de ene en de andere zijde afspreken dat zij rekening zullen houden met elkaar. Zonder dat daarmee formeel enige bewegingsruimte wordt ontnomen aan één van beide partners.

Van een afstandje bezien is ‘het convenant’ en het daaraan verbonden ‘civiel effect’ een vrij unieke wijze om twee typen opleidingssystemen met elkaar te verbinden, die gelet op hun aard lastig te koppelen zijn.¹⁷

Universitaire opleidingen zijn immers gebaseerd op het beginsel van opleiden voor ‘*organisational space*’: de organisaties of werkvelden die met de ‘afgeleverde’ studenten te maken krijgen, krijgen alle ruimte om de opleiding van de reeds afgestudeerde jongvolwassene af te ronden door hem of haar in de beroepspraktijk nog de noodzakelijke specifieke kennis en vaardigheden bij te brengen. Daarom is het diploma van dit type onderwijstrajecten generiek van aard; de voor de uitvoeringspraktijk relevante competenties worden aansluitend op de werkplek verworven. Het voordeel van dergelijke trajecten is dat de afgestudeerden een grote mate van vrijheid van beroepskeuze hebben, voorzien zijn van een brede opleiding en daarmee ook naar de toekomst toe kunnen bogen op flexibiliteit. Ze zijn opgeleid voor de toekomst (*forward mapping*). Voor het contrast: beroepsopleidingen gaan daarentegen uit van opleiden voor ‘*occupational space*’: beroepen en/of branches krijgen alle ruimte om de inrichting van de opleiding te (helpen) richten op hetgeen in de beroepsuitoefening nodig is; dit vergt van beroepsgroepen of branches een nauwe betrokkenheid bij het opstellen van de eindtermen en het uitvoeren van het onderwijs. Het voordeel van dit type onderwijstrajecten is dat de afgestudeerde direct inzetbaar is, omdat hij of zij beschikt over specifieke kennis en vaardigheid die ‘in het hier en nu’ nodig zijn op de werkvloer (*backward mapping*).

17 L.F.M. Nieuwenhuis, *Werken aan goed beroepsonderwijs*. Arnhem/Nijmegen: Hogeschool Arnhem en Nijmegen 2013. E. de Bruijn & A.F.M. Nieuwenhuis, ‘Over grenzen: pedagogisch-didactische aspecten van het opleiden voor beroepsuitoefening.’ In: *Pedagogische studiën*, 2014 (91), p. 3-7.

In ons onderwijsbestel gaat het hoger onderwijs van oudsher uit van het eerste, en met name het middelbaar beroepsonderwijs van het tweede. Dat is overigens geen louter nominaal onderscheid. Het is een onderscheid dat verbonden is met keuzen die in het midden van de 19^e eeuw onder leiding van Thorbecke ten aanzien van de inrichting van ons onderwijsbestel zijn gemaakt, en waarmee tevens culturele en maatschappelijke (distinctie-)grenzen worden gemarkeerd.¹⁸ Grenzen die nog steeds bestaan en die maar lastig overbrugbaar zijn.¹⁹

Bij de schakels van de opleidingsketen tot onder meer de togaberoepen zien we dat de initiële juridische opleidingen gebaseerd zijn op het beginsel van organisational space, en de postinitiële opleidingen op het uitgangspunt van occupational space. Het convenant en het civiel effect verbinden de twee schakels, terwijl dat bezien vanuit hun vertrekpunten eigenlijk niet soepel en eenvoudig kan. Dat laatste verklaart dan weer het herhaaldelijk opkomen van de discussie over ‘het civiel effect’.

6 Ten slotte

Wat brengt deze beschouwing? In ieder geval de constatering dat het fenomeen van civiel effect van diploma's niet uniek is voor de universitaire opleidingen. Aan alle schoolsoorten zijn vormen van summatieve afsluiting en diplomering verbonden. In de meeste onderwijssectoren wordt de waarde van het diploma van overheidswege geborgd door aan scholen en onderwijsinstellingen inhoudelijke eindtermen voor te schrijven. In de summatieve eindtoetsing dient te worden aangetoond dat de gediplomeerde aan die eindtermen voldoet. Het hoger onderwijs is door de academische vrijheid van dergelijke voorschriften van overheidswege gevrijwaard. De borging van kwaliteit en daarmee van het civiel effect van getuigschriften in het hoger onderwijs, in algemene zin gesteld en dus ook het getuigschrift van de universitaire juridische opleidingen, berust daarmee in deze sector op de zelfregulering van de professionele gemeenschap.

In de juridische wereld wordt echter ook in specifieke zin gesproken over ‘het civiel effect’. Dit betreft een aantekening van de faculteit bij het getuigschrift dat de gediplomeerde voldoet aan de vereisten genoemd in ‘het convenant’ dat is afgesloten met het afnemende veld van de togaberoepen (advocaten en rechters). De aantekening impliceert dat de gediplomeerde kan instromen in het post-initiële opleidingstraject tot en de uiteindelijke beroepsuitoefening als advocaat of rechter. Inhoudelijk gezien bevat het convenant echter evenmin als het wettelijk kader programmeringsvoorschriften waar de initiële opleidingen aan moeten voldoen. Het convenant bevat dan wel enkele cognitieve richtpunten en volume-vereisten, maar geen inhoudelijk gespecificeerde eindtermen. De universitaire juridische opleidingen behouden zo niet alleen hun pedagogisch-didactische maar ook hun vakinhoudelijke zeggenschap over de inhoud van het initiële onderwijs.

‘Het convenant’ en ‘het civiel effect’ zijn zo bezien te karakteriseren als een effectieve buffer tussen twee onderwijskundige paradigma's, namelijk breed opleiden voor de toe-

18 Zie onder meer A. Bartels, *Een eeuw middelbaar onderwijs 1863-1963*. Groningen, J.B. Wolters 1963, p. 5-12.

19 R. van Schoonhoven, *Recht doen aan beroepsonderwijs* (oratie). Amsterdam: VU 2016.

komst (initieel) en gespecialiseerd opleiden voor het hier en nu (post-initieel). Zolang het afnemend beroepenveld én de initiële opleidingen dit mechanisme accepteren en respecteren is er niet zoveel aan de hand. Want beider zeggenschap wordt dan immers gerespecteerd. Het debat over 'het civiel effect' kan zich dan met name richten op de inhoud van hetgeen in welke schakels van het opleidingstraject voorrang moet krijgen: de generieke dan wel specifieke kennis en/of de vereiste competenties. En dát debat is in onderwijsland niet echt uniek: het wordt in alle scholen en onderwijssectoren gevoerd, is al eeuwenoud, en moet zeker blijvend worden gevoerd. Want dát debat gaat over waar het over moet gaan: onderwijs.